

Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського

Департамент культури і туризму, національностей та релігій
Чернігівської облдержадміністрації

Чернігівська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

СКАРБНИЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Збірник наукових праць
Випуск 18

Чернігів
2017

БУДЗАР М.

Предмети домашнього вжитку родини Галаганів: від палацової зали до музейної експозиції

Предметний світ є часткою тієї «культурної оболонки», що її людина формує навколо себе, відокремлюючись від світу природи та створюючи умови для існування у плині часу. Створення «культурних біографій» речей, які були у вжитку певної спільноти, дозволяє, серед іншого, поставити питання про те, «що відкриває для людини «статус» речі, наданий їй епохою та культурою...»¹. Це актуалізує історико-символічне наповнення предмета, тому що речі, «які оточують людину від дня її народження, виконують не лише ужиткову функцію, [...] їх символічна складова є мірилом принадлежності до певного соціуму...»².

Розгляд улаштування предметного світу в повсякденності однієї родини певного соціального походження дозволяє не лише детальніше окреслити соціокультурні пріоритети її представників, але й дослідити зміни соціальних амбіцій та життєвих смаків цілої верстви соціуму впродовж кількох пов'язаних між собою етапів її життєдіяльності. Об'єктом такого аналізу обрана козацько-старшинський рід Галаганів, котрий, отримавши високий соціальний статус на початку XVIII ст., пережив традиційну для останніх десятиріч існування Гетьманщини інкорпорацію кола імперського дворянства та успішно позиціонувався впродовж XIX ст. серед найбільш впливових дворянських сімейств Лівобережної України. Відносна збереженість як частини речей, що були у вжитку родини, передусім у дідичному маєтку Сокиринці (нині – Срібнянський район Чернігівської області), так і сімейного архіву, в документах якого відкладалися описи предметів домашнього облаштування, дозволяє дослідити, як саме змінювався «світ речей», серед яких мешкали представники цієї родини, що від нього залишилося за часів соціальних катаклізмів початку ХХ ст. та увійшло до музейних сховищ. Зазначимо, що лишаємо поза увагою художні та книжкові зібрання сімейства й обмежуємося тільки предметами інтер'єру та домашнього використання.

Погодимося із думкою Л. Буряк з приводу того, що «XVIII ст. виробило свою систему матеріальних цінностей для елітної верстви»³, але зазначимо, що впродовж століття ця ціннісна система еволюціонувала. Це наглядно проглядає у змінах «речового світу» роду, заснованої Гнатом Галаганом (?–1748). Вирішальну роль в сімейній історії відіграв «матримоніальний фактор». Два шлюби – сина Гната Григорія Галагана (1716–1777) із Оленою (Уляною) Дуніно-Борковською, онукою генерального обозного В. Дуніна-Борковського (1640–1702) і миргородського полковника, потім гетьмана Д. Апостола (1654–1734), та внука Івана Галагана (1739?–1789) – небогою Олексія та Григорія Розумовських Катериною Дараган (1740–1823)⁴ – з одного, боку зміцнили позиції родини у владних колах Гетьманщини, з іншого, наблизили її до російського імператорського двору. Аналіз родинних паперів, датованих серединою – останньою третиною XVIII ст., дозволяє пересвідчитися, як саме процес інкорпорації відбився в уречевленні повсякдення Галаганів.

Срібний посуд та туалетні прибори, дорогоцінна зброя, вишукані тканини, коштовності («манеліове») – ці атрибути «статусності» фігурують у тестаментах та шлюбних паперах сімейства, укладених впродовж 60-х – 80-х років XVIII ст. Тексти «Заповіту» Г. Галагана 1771 року та «Реестру» речей, грошей, худоби (1768), що були посагом його дочки Параскеви в її шлюб з бунчуковим товарищем Степаном Івановичем Лашкевичем, опубліковані ще 1883 р.⁵, ширше цитуються, тоді як «Опис» речей спадку Івана Галагана 1763 р.⁶ та два «Реестри венуванні» укладені по шлюбах двох онуків полковника, Віри Іванівни та Уляни Іванівни, котрі вийшли заміж військових імператорської армії, відповідно, за Федора Миколайовича Чорбу (1779)⁷ та Івана Миколаївича Стоянова (1784)⁸, ще не оприлюднені та, власне, не досліджені.

У всіх п'яти документах серед опису речей фігурують вироби зі срібла, які традиційно козацько-старшинському середовищі залишалися атрибутом знатності й доброту⁹, причому що у «Заповіті» Г. Галагана лише вказується на наявність «сундуков два з сребною посудою, зного моего набитя, между которым и материальное мое и Борковского малая часть есть...»¹⁰, то списі спадкового майна І. Галагана і шлюбних реестрах речі зі срібла йдуть у списках першими, звані, як поодинокі предмети, так і комплекти чайного, столового посуду, туалетні гарнітури вказівкою на вид, призначення, особливості декору (чорнене, з позолотою, з поліхромією). Зокрема ті речі, що власниками позиціонувалися як «предківські». Так, у спадку І. Галагана названо срібний посуд, що перейшов його матері від роду Дуніних-Борковських: «4) Кубков великих под гербом Борковского – две; [...] 6) Фляшек з кружками [...] под гербом Борковского – две; 10) Ложок герба Борковского – две [...]; 12) Тарелок гербу Борковского – две...»¹¹. Для правника Івана Григоровича Григорія Павловича Галагана ці речі – «разная серебряная посуда и вещи, имеющие гербом Дунин-Борковских (плывущий по воде лебедь на красном поле)...»,¹² вже мають меморіальний статус, стали тим «знаком», що, за Ж. Бордійяром, у конкретно-предметній формі фіксує достопам'ятне минуле¹³. Для предків Г.П. Галагана ці речі як слугували показником слітарності, так і акумулювали «пам'ять роду». Як-от, у посагу, що отримав Ф.М. Чорба за В.І. Галаган, окремо вказується на комплект «посуды предковской серебряной: Кубков дванадцать; больших коновок раззолоченных две; Чарок з ручками дванадцать, а на позолоту их шесть деревянцев; Чарок пестро визолоченных шесть; Поднос один»¹⁴.

Не тільки чисельність, але й розмаїття виробів зі срібла вказують на ту звичку до розкоші, що її нащадки козацької старшини набули ще за життя одного покоління. Якщо у посагу І. Галаган, котра йшла за С. Лашкевича, ретельно перелічено 82 предмети зі срібла, при цьому майже кожен супроводжується поміткою «отческій» або «под гербомъ Борковскихъ»: «Коновок з кришками дві: одна под гербом Борковскихъ, а другая под гербом отческим [...] Кубков великих спадкових пивныхъ, з середини и около венецъ визолоченнихъ, семъ: три под гербом Борковскихъ, а четыре подъ гербомъ другим Борковскихъ...»¹⁵, то у посагах Віри та Уляни Галаган вже зазначені туалетні комплекти зі срібла (умивальниця з мискою, пудреніці, мильниці, коробочки під рум'яна, дзвіночок, люстерко в срібних шатах, шандали для свічок, щипці з тацею, ще таця для шпильок тощо)¹⁶ та чайні сервізи повного укомплектування (таця, чайник, чайниця, кавник, молочник, цукерниця, ложечок маленьких 12, полоскальниця чайна одна, щипці для цукру)¹⁷. Такі гарнітури, вже сучасного виробництва, мали задоволити потреби молодої жінки з кола імперської знаті.

Серед «статусних» речей у життєдіяльності старшинського соціуму одне з перших місць відводилося «клейнодам» – виробам із золота (у першу чергу), інкрустованим дорогоцінним камінням. Ті з коштовних речей, що слугували жіночими ювелірними прикрасами, у посагах позначаються як «манєліове». До кінця століття, за спостереженням О. Дзюби, у майнових документах вони поступаються місцем грошам, але, без сумніву, зберігають свою представницьку функцію¹⁸. «Реестри венованні» родини Галаганів це підтверджують. У посагу Параскеви Галаган у розділі «З перель и другихъ манєліовъ» перелічені два перлові намиста (одне – з великих перлин на 10 нитках, друге – з менших перлин на 27 ниток, до речі, значна кількість разок перлин у намистах також слугувала ознакою знатності та заможності¹⁹), два золотих ланцюжки (один з фініфтю), три пари сережок (зі смарагдами, діамантами, рубінами, перлами), 5 перснів (з літерою Т; також із дорогоцінним камінням), але ціну вказано лише на «коначок рубіновий з великим шафіром и около діаментти», ця жіноча шийна прикраса оцінена в 1000 рублів²⁰. В описах віна 1779 та 1784 років вже позначено ціну кожної з оздоб (як і на інші речі); функціональна принадлежність прикрас різноманітніша, зокрема, у посагу В. Галаган перелічено: золотий годинник із сталевим ланцюжком, пара золотих браслетів з емалевою інкрустацією та перлами, брошка у формі діамантової квітки (ціною у 1000 рублів) тощо²¹.

Реєстр Список до 1-ї частини Договора про розподіл звичайних та Культурних Бібліотеки та інших майнових віднош. Котору склали під час Знаменського Учинення 1815. Году Павло Галаган			
Вважають	Число	Вважають	Число
Вв 1 ^ї Частині:		Вв 2 ^ї Частині:	
Чистолегтий французький макет пари лізаро пари	1	Чистолегтий французький макет пари віденської пари	1
Чистолегтий французький однаковий з вимірюваннями оправлені пари	1	Чистолегтий однаковий макет пари тирольської пари	1
Сапонниківські об бандуличі фарфорові вимірюваннями подібністю пари	6	Чашівські об віденські вироби Сапонниківські об сесаревого рожевого ведетини об позолоченої по краю	6
Сапонниківські об візголоті по краю, французьких, парів	6	Красяніківські об'єкти Сапонниківські об країнів фарфорові прибори об 4 ^ї Сапонниківські об'єкти фарфорові прибори об 4 ^ї	6
Сапонниківські об'єкти Сапонниківські об красяніківські фарфорові подібністю пари	2	Судини і 4 ^ї Судини і посередині Корзинки подібністю пари	2
Сапонниківські об'єкти Сапонниківські об красяніківські фарфорові прибори об 4 ^ї Судини і 4 ^ї Судини і посередині Корзинки подібністю пари	1	Судини і 4 ^ї Судини і посередині Корзинки подібністю пари	1
Китайського фарфору чайників 1/2	3	Китайського фарфору чайників і подібністю пари	2
чай/ і посудина чайника чайника всіго	1	Китайського фарфору чайника і подібністю пари	2
об Низькі ж і подносів Кручині та же	1	Китайського фарфору чайника і подібністю пари	2
Китайського фарфора Небольше об	5	Китайського фарфора подносів чайника	2
чино, об урні та і об посудині	2	Чайники об 10 ^ї однокамерніши та	2
чино 1 і 4 ^ї тарілки, об кохах 2	2	чайники чайники	2
чино ізображені чайники чайники, а друге	1	Чайниківські об'єкти	2
красні цукри, всіго	5	Чайниківські об'єкти подносів чайника	2
Китайського фарфора чайника	2	Чайниківські об'єкти чайники	2
чайниківські об'єкти чайники	1	Чайниківські об'єкти чайники	2
Китайського фарфора чайника	1	Корзинки фарфорові. Китайські об'єкти	2
Китайського фарфора чайника	1	Корзинки фарфорові. Китайські об'єкти	2

Реєстр розподілу спадкового майна між Петром і Павлом Галаганами. 1815 р.
ЦДАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1216, арк. 1.

Розгляд описів приданого дочок Івана Галагана підтверджує спостереження науковців що співвідношення срібла та «білого золота» – порцелянових виробів – у житті осіб з кола алької еліти. Л. Бех припускає, що фарфор до кінця XVIII ст. «не належав до помітних явищ бути українських елітарних кіл»²², завозився у Гетьманщину переважно російськими купцями та відчує поступове руйнування «дідичних» традицій. Так, у посагах обох дочок І.Г. Галагана зазначено лише по одному чайному сервізу з порцеляни, без зазначення виробництва, із типовим набором предметів (поряд із чайними чашками – філіжанки для шоколаду) і навіть однакової ціни (35 рублів)²³, але порцеляну вже зафіксовано як частину майна.

Не менш красномовним є перелік різновидів одягу у посагах жінок з роду Галаганів, порівняння яких теж засвідчує нарощання темпів інкорпорації в останній третині XVIII ст. У посагу І. Лашкевич у розділі «З суконь» названі традиційні різновиди жіночого одягу сліти Гетьманщини: кунтуші (10 штук), спідниці («сподниці»), корсети, запаски. Як перелік тканин, що з них були поширені ці речі: парча, златоглав (шовкова тканіна із шовковим поробком і основою із золотою парчі), люстрина, гризета, гарнітура (переважно шовкові, рідше – вовняні тканини, з різними вставками переплетіння)²⁴, так і кольорова гама: «кунтуш кривавий парчевий», «кунтуш блакитний златоглавий»; «кунтуш белій парчевий з газом золотим», «сподница парчевая понсовая з пестрою корункою», «корсет алій сребраній грэзетовій»²⁵ відсилають нас до барокої стилістики XVII – середини XVIII ст., коли в багатошаровому строї поєднувався кольоровий текстиль різної фактури. У посагах дочок І. Галагана, небог Параскеви Лашкевич, котрі виходили заміж через два–три десятиліття після тітки, вже відсутні традиційні для жіночого одягу назви, хоча матеріал для суконь (шовк, парча) залишається тим самим, але кольорова гама стає спокійнішою, крій суконь, вочевидь, відповідає сучасним для 70-х – 80-х років XVIII ст. смакам: «атласу полосато-платье», «белое полосатое шелковое», «гранитурное фиолетовое»²⁶, в гардеробі з'являються шовкові й полотняні панчохи²⁷.

На завершення процесу входження нащадків козацько-старшинської еліти до імперського суспільного простору, достатньо європеїзованого та вже позбавленого предківських традицій, переконливо вказує документ, укладений онуками Івана Григоровича Галагана, Петром і Павлом, під час розподілу майна, яке лишилося після батька Григорія Івановича, котрий став власником Софіїнських пріоритетів у 1789 р. і володів маєтностями Галаганів спільно із матір'ю, Катериною Юхимівною Галаган з роду Дараганів. «Реестр, сколько и чего именно досталось в разделе сем имеющихся на комнатной библиотеке и других местах вещей...»²⁸ містить речі абсолютно різні за функціональним призначенням: книги з батьківської бібліотеки, зброю, порцеляну столову та декоративну, меблі, ікони тощо (мал. 1).

Помітне місце у списку відведено зброй, причому сучасні зразки згадуються обік із старовинним військовим обладунком – пістолети одноствольні та двоствольні європейської роботи («майстра Лізаро пара», «майстра Валендиама пара», «майстра Тирмай пара»), чотири шаблі по дві кожному з братів) у чорних піхвах, у срібній золоченій оправі з інкрустацією нефритом та яшмою, турецькі кінджали, «панцирь персидський с одним посеребренным приголовником» тощо²⁹. Поруч ретельно перелічуються кінські сідла, зброя, причому фігурують речі вже на той час старовинні, наприклад, «седло китайское, финифтом [...] обложенное, с парчовою сребренными пуговицами к нему притянутой подушкою» або «седло турецкое, сребром и позолотою [...] обложено [...]», к оному чепрак бархатный малиновый, двумя золотыми бузументами обложенный и одною подушкой бархатной малиновой с медными стременами...»³⁰. Безумовно, наявність цих предметів серед майна Г. Галагана, котрий, хоч і вийшов у відставку майором вже імперської армії, але, на відміну від діда та прадіда, «справжнього пороху не нюхав», повертає нас до традиції ще гетьманської доби, коли все, пов’язане із військовою справою, позиціонувалося як атрибути знатного походження й доблесної воїнської честі³¹. Зокрема, мати Г.І. Галагана винуватила його на судовому процесі 1792 р. щодо розподілу батьківського спадку

в тому, що він «умножая досады, дарил также без причины разных служителей посторонних, не разбирая заслуг и состояния человека, по одному гордому о себе мечтанию, немалым количеством [...] ружей и седел старинных, под чернь и позолоту – по знатности дому, немалую ценность составляющих...»³².

На перших позиціях у реєстрі вказано вироби з порцеляни. Це, без сумніву, є показником того, що «европейська порцелянова лихоманка» до кінця XVIII ст. остаточно вразила й козацьких нащадків. У списку за походженням названо три групи виробів – саксонська, французька (треба думати, северська) та власне китайська порцеляна.

Судячи з описів, порцелянові вироби, зазначені в реєстрі, були найвищого гатунку. Чого варто, зокрема, комплект з п'яти предметів: «Китайского фарфора небольшое блюдечко, с цветами и с позолотою..., и 4 тарелки, с коих две большие изображают деревья, а другие – красные цветы». Або той, що відійшов другому братові: «Китайского фарфора блюдечко, изображающее 3 дерева, и 4 тарелки, с коих 2 с красными цветами и корзинами: 1 с китайскими штучками и 1 синяя, кои последние 2 у венцах сплетены...»³³. Аналіз реєстру дозволяє припустити, що вже до початку XIX ст. у маєтках Галаганів, передусім у Сокиринцях, зберігалося значне зібрання порцеляни. Через століття його як таке, що варте уваги, разом із колекцією зброї, срібла, медалей відмітив Г. Лукомський у статті про маєток Галаганів: «З порцеляни зібрано цілу гірку, є рідкісні екземпляри, здебільшого це Севр, Сакс, Гарднер і Миклашевський...»³⁴.

Також у реєстрі привертає увагу значна кількість предметів, які наповнювали інтер'єр панського будинку, – дзеркала, підлогові та настільні годинники, меблі, світильники. Як-от, зокрема, тут перелічено до десятка дзеркал – великі в рамках червоного дерева, в золочених рамках, невеличкі зі свічниками, прямокутні, круглі; годинники різної форми та призначення – «часы стенные круглые с денним заводом венские весящие», «часы столовые аглицкие недельного завода», «часы столовые аглицкие в деревянном красного дерева столбе недельныи же»³⁵.

Не менш цікавим є у реєстрі перелік меблів різного функціонального призначення, з коштовних порід дерева, виконаних із використанням технік інтарсії, золочення тощо. Це – комоди, кабінетні бюро, крісла, стільці, канапе, пілдзеркальні столики, ломберні столи. Також відмітимо, що у переліку зазначено такий різновид меблів, як більярдний стіл (таких столів у реєстрі записано два). До речі, на наявність гарного більярда у палаці Сокиринців, «з ніжками дивної роботи і стилю», вказував у нарисі про садибу Г. Лукомський³⁶.

Чисельність речей, розмаїття форм та технік виконання підтверджує той факт, що з початку XIX ст. Галагані успішно опанували стиль життя імперського дворянства, хоча, все-таки, що у предметному світі навколо них зберігався зв'язок із досвідом життя колишніх поколінь. По-перше, сам процес зберігання старих речей з їхньою «пам'яттю» про минулі спонукає до цього. По-друге, в цій родині, як, власне, і в інших сімействах лівобережного, але не тільки, панства деякі предмети набули символічного змісту, наповнюючи історію роду не тільки реальним, але й міфологічним сенсом.

На підтвердження першого судження можна навести цікавий документ, швидше за все створений у першій четверті XIX ст., невдовзі після смерті Катерини Юхимівни Галаган («Дараганіхи»), дружиною її меншого онука Павла Катериною Василівною Галаган, з роду Гудовичі. Цей опис починається з переліку скринь, що зберігалися у коморі. Їх всього 31, вони – різно-кольорові, оббиті чи то сукном, чи то шкірою, або пофарбовані, перелік предметів у них за- свідчує, що речі у панських родинах, передавалися з покоління до покоління, зберігаючи історію свого походження. Наприклад: «2. Сундук зелёный на колесах с салфетками, серпанками, полотенцем и канифасом; 3. Сундук белый большой, окованный, с мундирами дорожными разными; [...] 7. Сундук, тюленевой кожей обитый, с мебельным ситцем [...] царицы Елизаветы Петровны и прочим; [...] 9. Сундук белый с церковными книгами (на берегах документа «книги церковные взяты барина в библиотеку» – М.Б.); 10. Сундук, черною кожей обитый с старым серебром; 11. Сундук белый, купленный в Ромне, с фланелью, занавесами старых».

ромой и канифасом холстинным; [...] 15. Сундук большой зеленый с зимними шубами и чами; ... 21. Сундучок маленький с церковными деньгами...»³⁷. Як бачимо, в панському будинку нічого «не виносилося на сміття».

Слушність другого судження – про символічну наповненість речей, що зберігалися у родині Галаганів – підтверджується ставленням нашадків Г. Галагана до речей, які засвідчували про бисті контакти полковника із Петром І, служіння якому він обрав, вийшовши з трагічного зустріяння між російським царем і українським гетьманом І. Мазепою. За оповіддю правнучки полковника Г.П. Галагана: «Петр подарил ему саблю (весьма впрочем простую) и потую табакерку...»³⁸. Ці речі як реліквії зберігалися в дідичному помешканні у Сокиринцях з початку ХХ ст.: «У кабінеті багато видатних історичних предметів. Насамперед зброя, серед якої шабля, подарована Петром Великим Гнатові Галагану за послуги в боротьбі зі шведами...»³⁹. До речі, саме за часів, коли власником маєтку стає шостий в роді – Григорій Павлович Галаган (з середини XIX ст.), чий батько, Павло Григорович, ініціював з 1825 до 1829 року будівництво на території панської садиби, складової частини маєтку, репрезентативного палацово-паркового ансамблю, підсилився символічний компонент наповнення інтер’єрів палацу. Довгі роки у Прилуцькому краєзнавчому музеї, котрий з кінця 1926 р. став сховищем речей з палацу у Сокиринцях, зберігається столик-підставка, на стільниці якого зроблено круговий напис: «От старой любимой березы Сокиренского сада, снятой в 1887 году»⁴⁰ (кольор. вкл. 6). Безумовно, замінно про цю березу писав 19-річний Г. Галаган у щоденнику: «В Секиренцах, в саду, есть дубина, в которой стоит дуб с образом [згадано частину парку в Сокиринцях – Святу долину, де за стовбурі одного з дубів було вирізано копію Іржавецької ікони Божої Матері – М.Б.]. Идя от труда в глубину долины, вы увидите, пройдя колодезь, на левой стороне, довольно высокую, долину наклонившуюся березу, под этою березою я завещаю, чтоб меня похоронили...»⁴¹. Г. Галаган лише на рік пережив улюбленицю своєї родини.

На жаль, неможливо достеменно визначити, як саме було оформлено інтер’єр панського будинку Сокиринців, створеного у класицистичному стилі за проектом архітектора П.А. Дубровського. Всі огляди інтер’єрів палацу, що збереглися (як у паперах родини, так і в нарисі Г. Лукомського), датовано початком ХХ ст., коли маєток вже перебував у власності Ламздорф-Галаганів, сімейства небоги Г. Галагана Катерини Павлівни, уродженої Комаровської. Повірило Г. Лукомському, котрий зазначив: «Меблі в залі – пізніші, доби Олександра II. Тобто 70-х, можливо, 80-х років [...] не так було обставлено залу в 30–40-х роках. Колишні меблі однак теж збереглися і є донині в Сокиринському домі, як старі, їх винесли із залі і поставили в коридорі...»⁴² (до речі, А. Степович, котрий оглядав речі з інтер’єрів палацу, перевезені в 1926 р. до Прилуцького краєзнавчого музею, відзначив, що саме деякі з цих зразків старих меблів, винесених до вітальні й сіней, потрапили до фондів музею)⁴³.

Без сумніву, убранство будинку, коли його власниками були Павло та Катерина Галагани, відповідало потребам продемонструвати високий соціальний статус родини, але цікаво, що у спогадах, які залишив І. Аксаков після свого перебування в Сокиринцях у липні 1854 р., спосіб життя в палаці охарактеризований як «скромний»: «Дом огромный, настоящий замок, содержит богато, но особенной роскоши в нем нет [...]. Весь тон и строй жизни в этом доме благочестивый, скромный и даже строгий, вся семья очень набожна...»⁴⁴. Інші джерела у свій спосіб засвідчують помірність вимог Г.П. Галагана, одного з найзаможніших землевласників Лівобережжя, до облаштування матеріального середовища. В листах Г. Галагана до дружини початку 1858 р., коли він перебував у Петербурзі в зв’язку з початком підготовки реформи зі скасуванням кріпосного права, описано його враження від відвідування сімейства двоюрідного брата дружини – Петра Аркадійовича Кочубея: «Дом у них похож на музей древностей, на которые издерживается много лишних денег...»⁴⁵. Кілька днів по тому він повідомив, що П.А. Кочубей: «... продает за полцены множество прекрасных вещей, и я вчера купил у него хорошие бронзовые часы с канделябрами и потом резной мебели [...] для нашей будущей сто-

ловой...» (на той момент Галагани облаштовували в Києві міський особняк – М.Б.)⁴⁶. Можливі насправді Григорій Павлович та Катерина Василівна Галагани прагнули уникнути надмірної розкоші в побуті (у порівнянні з іншими особами, рівними їм за походженням та статками), що вплинуло на особливості облаштування ними «світу речей» навколо себе. До певної міри це підтверджується документально: з листів домоправителя палацу у Сокиринцях, датовані теж 50-ми роками XIX ст., дізнаємося, що значна частина меблів для сімейного вжитку виготовлялася в маєтковій столярні селянами. Зокрема, в листі від 13 березня 1857 р. К. Котляревський писав: «В столярне тепер работаютъ: шкаф Екатерины Васильевны, цветной столик, кровати и решетка в оранжерею...»⁴⁷. Безумовно, використання праці кріпосних для задоволення потреб маєткового побуту було характерно для поміщицтва Російської імперії, але водночас цей факт характеризує запити власників, котрі не намагалися заміське житло перетворити в розкішну представницьку резиденцію, на кшталт «підмосковних» садиб чи аристократичних маєтків навколо Петербурга.

До моменту історико-соціальних катаклізмів початку ХХ ст. палацово-парковий комплекс у Сокиринцях, перебуваючи у володінні родини Ламздорф-Галаганів, зберіг меморіальні та представницькі функції, окрім комплексів речей домашнього вжитку отримали колекційний статус, як-от: збірки родинного срібла, монет і медалей тощо. «Срібло в Сокиринцях чудове», – писав Г. Лукомський. – Особливо чудовими є кубки: польські, шведські із зображенням шведських гербів; французькі вази і склянки стилю Людовика XVI. Є срібні глечики стилю ампір, медалі ...»⁴⁸.

Буквально через 5 років після написання нарису, у 1919 р., значна кількість речей з маєтку Галаганів насправді перетворилася на музейні предмети, що спочатку увійшли до експозиції організованого в садибному палацово-парковому комплексі в Сокиринцях «Історико-художнього музею-садиби Ламздорф-Галаган» (інша назва – музей «Поміщицька садиба XIX в.»), дозвіл на заснування якого було отримано 1 листопада 1919 р.⁴⁹, потім (з 1927 року) склали більшу частину фондів Прилуцького окружного музею (нині – Прилуцький краєзнавчий музей імені В.І. Маслова).

Документи, датовані кінцем 1919 – 1926 роками, що зберігаються у Чернігівському державному архіві, уточнюють спробу залишити речі родини Галаганів у тих інтер'єрах, де вони зберігалися впродовж сторіччя. З листа до повітового відділу народної освіти, датованого 22 січня 1920 року, дізнаємося, до яких саме дій вдалися діячі сільського відділення Товариства «Просвіта» для врятування колишнього панського майна: «Речі, які лишилися в будинку, були розкидані по полу і ящиках у повному безладі. Сокиринський відділ освіти приступив до розподілення всіх речей в порядок для того, щоб можна було почати опис всього майна. Для цієї мети в Сокиринському ревкомі була обрана комісія [...] Всі речі, які комісія знайшла музейної вартості, поміщені в 13 кімнат другого поверху і кімнати заперті на ключ...»⁵⁰. У цьому ж документі сформульовано «надзвядання» утворення музею в колишньому панському палаці: «Необхідно в можливо скорий час улаштувати музей і відкрити його для огляду, як для учнів, так і для селян, котрім слід скоріше увіртися в тому, що музей не склад панського майна, а є корисна цікава для них інституція...»⁵¹. Музеефікація речей з колишнього палацу Галаганів відбувалася у напрочуд несприятливих умовах: навіть у жовтні 1926 р. приміщення, відведені під музей (4 кімнати площею 205 м²), не опалювались, не освітлювались, не забезпечувалися водою⁵², з неповних 6 років існування змінилося 4 завідувачі (першим був сільський вчитель, член «Просвіти» села Сокиринці П.Д. Горбенко⁵³, останнім – М.М. Кучміна, мешканка Сокиринців, котра у заявлі на роботу написала, що має середню освіту⁵⁴), з квітня до грудня 1920 р. його робота припинялась, тому що у будинку розміщувався військовий шпиталь⁵⁵. Попри це було зроблено досить багато, передусім з листопада 1919 р. до березня 1920 р., коли утворення музею, окрім ініціативної групи сокиринчан, опікувався Прилуцький повітовий комітет охорони пам'яток історії та мистецтва, впродовж 1919–1920 років очолюваний І.Н. Капустянським.

Доповіді та повідомлення наукової конференції ...

організатором і членом правління наукового товариства в Прилуках. У цей час експонати створюваного музею розміщувалися у 8 кімнатах, була зроблена спроба диференціювати речове наповнення експозиції в кожній з них чи то за історико-тематичними, чи то за історико-мистецькими ознаками. Наприклад: кімнати 1-а (велика зала) та 8-а (колишня вітальня) мали, вочевидь, презентувати поміщицький побут, тому, як зазначено в описі, зробленому на початку 1920 р., іхні інтер'єри заповнювали килими, дивани та кушетки, великі столи та столики, картини. В 4-й кімнаті, що позиціонувалася як історична, були представліні зразки зброї та кінного обладунку: «5) зброї та зброй старовинної – 3 стінки колекції; 6) гармат – 7 (довжина 1½ аршина) і 7 (довжина ½ аршина), також дві моделі гарматних; 7) портретів – 73...». Уесь посуд було зібрано у 6 кімнату, так звану «посудну», де зазначалися дві збірки «елізаветинського кришталю» (88 та 160 одиниць), колекції порцеляни (саксонської та віденської – 36 одиниць, російської – 92 одиниці), вази китайські (5), японські (2) тощо⁵⁶.

№	Назва	Опис	№	Назва	Опис
4	543 Гайка ти брязка	Брязка 1920 р.	1		
5	544 Рівні листки т	Нафтовий	2		
6	545 Вітриль	Літівські 1770 р.	3		
7	546 Зелінка		4		
8	547 Курчило шарнір	Зброй	5		
9			6		
			7		
			8		
			9		
			10		
			11		
			12		
			13		
			14		
			15		
			16		
			17		
			18		
			19		
			20		
			21		

Каталог речей музею в с. Сокиринці на 1.06.1926.

ДАЧО, ф.Р-5492, оп. 1, спр. 1511, арк. 493в.–50.

Також завідувачами музею регулярно робилися описи речей, які були розподілені на такі відділи: історичний (156 експонатів), археологічний (32 експонати), художній (365 експонатів), різного майна (480 експонатів)⁵⁷, що містили лише перелік предметів, тому що кваліфікації працівників не вистачало на складання докладної характеристики. Але саме ці описи, зокрема, останній за часом створення – 1 червня 1926 р.⁵⁸, були використані для передачі всіх колекцій у фонди Прилуцького окружного музею.

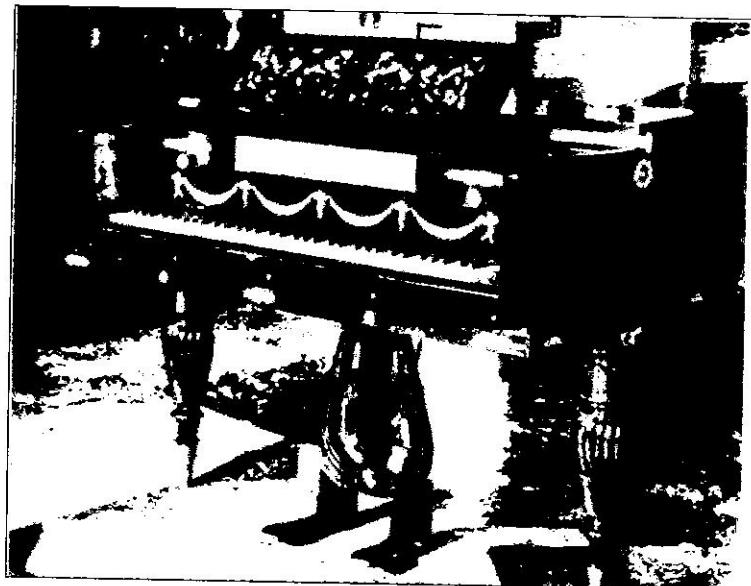
Попри намагання зберегти предметне наповнення колишнього палацу Галаганів, неминучі зтрати спіткали колекції ще до розміщення їх у стінах Прилуцького музею. Так, у серпні 1927 р.

Будзар М. Предмети домашнього вжитку родини Галаганів...

А.І. Степович, котрий перед цим побував у Сокиринцях, у листі до тодішнього директора музею В.І. Маслова запитував про долю деяких раритетних предметів: «...имеется ли в музее золотая табакерка – подарок Петра I Галагану, а также два серебряных польских кубка с чешуйчатым орнаментом и горка серебра времен Людовика XVI...?»⁵⁹. Отримавши негативну відповідь, А. Степович з гіркотою писав про ці та інші втрати: «Для мене особливо було жаль, що пропав той стіл з таємним листуванням і ріжними інтересними документами, який стояв у робочому кабінеті власників...»⁶⁰. Але в умовах, що в них опинилася музейна справа та й уся гуманітаристика підрадянської України на межі 1920–1930 років, годі було й говорити про втрати дечого з тих зібрань, що новими очільниками музейної справи позиціонувалися як «поміщицький мотлох».

Лише впродовж короткого періоду – з 1927 до 1930 р., коли Прилуцький музей очолював В.І. Маслов, окремі предмети з колекції вивчалися, було зроблено спробу їхнього наукового опису. Зокрема, вчений прагнув дослідити долю музичного інструмента з палацу, який привернув особливу увагу Г. Лукомського: «...відзначимо чудовий рояль, дуже багатої і тонкої роботи: ніжки його кручени, що вказує на час його не раніше миколаївського, напевно 1830–1840-х рр....»⁶¹. В архіві В.І. Маслова, котрий вивчав діяльність М.А. Маркевича, знаходимо копію листа історика до тітоньки – К.В. Галаган, датованого березнем 1835 р. Тут він, зокрема, пише: «На днях был я в Гнилице у Грюнвальда, видел фортепіано, для Вас изготовленный; он еще через два месяца кончится; если будет он удачен, то, мне кажется, Вам, вместо того, чтобы рисковать им в доставке его в Петербург и платить за извоз деньги, будет выгодно купить [автор говорить про себя – М.Б.] за ту же цену [...] на месте [...] Дядинька заплатил денег 950 ассигнациями, да провизией рублей на 500 выдано Грюнвальду из экономии, немедленно я эти деньги внесу и тем избавлю от хлопот и от платежа 300 руб. за доставку...»⁶². Немає сумніву, що В.І. Маслов вбачав у цих рядках історію того інструмента, що в описі Сокиринського музею 1923 р. йшов під номером 593 як «Рояль красного дерева с бронзой фабрики Грюнвальд 1835 г.»⁶³. Як бачимо, «фортепіано» був не заводської роботи, а виготовлявся в одному з маєтків Галаганів майстром, котрий на той момент там перебував, на замовлення П.Г. Галагана, який раптово помер у листопаді 1834 р., тому М.А. Маркевич, прагнучи стати власником інструмента, звернувся до його дружини. У цьому проханні, як дізнаємося з листа, датованого травнем того ж таки 1835 р., йому відмовили⁶⁴, і інструмент залишився у Галаганів. Його подальша доля – драматична, але й певною мірою передбачувана. Разом із більше ніж тисячею експонатів з Прилуцького краєзнавчого музею за наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР від 23 лютого 1953 року інструмент було передано на баланс Чернігівського державного історичного музею за № 1429/547⁶⁵, і вочевидь, майже відразу надіслано до Чернігівської фабрики музичних інструментів, де сліди його загубилися.

Тобто, на тепер речі повсякденного вжитку, що колись наповнювали простір палацу в Сокиринцях, входять до складу двох музейних зібрань – Прилуцького краєзнавчого та Чернігівського історичного імені В.В. Тарновського (картини, твори скульптури, малюнки, гравюри зберігаються, як відомо, у Чернігівському художньому музеї імені Григорія Галагана). Зокрема,

Рояль з маєтку Галаганів.

Столиця и усадьба, 1914, № 24, с. 10.

же 340 одиниць «історичної групи», чиє походження з маєтку Галаганів підтверджено, зберігається у фондах та основній експозиції Чернігівського історичного музею. Це, переважно, художній посуд, декоративно-вжиткові твори, невеликі gobelini та панно. Артефакти з Сокиринського маєтку досліджуються співробітниками музею протягом довгих років. Називмо з-поміж публікацій про це, хоча б роботи В.В. Зайченко, В.С. Гончаренко⁶⁶, але ще безліч можливостей виривається перед спеціалістами щодо реконструкції «історії» того чи іншого предмета, тим більше, що у музеї зберігаються речі, які є носіями родинних легенд. Серед них, зокрема, крісло, яке вважається історично-мистецьку вартість відзначив Г. Лукомський як «військово-похідне крісло із сидінням Анни Іоаннівни або Єлизавети Петрівни (чинець, але з бароковими елементами)»⁶⁷ (лівор. вкл. 6). В інвентарній книзі № 7, складеній у Прилуцькому краєзнавчому музеї ще в 1848 р., крісло позиціонується як «темно-коричневе з шкіряним сидінням, розкладне, епохи Петра I. Належало Галагану. Дерево, шкіра. Сидіння відкидне»⁶⁸, хоча Г. Лукомський мав сумніви щодатування його «петровською добою». Так чи інакше, але ця річ, безумовно, потребує реставрації, так і ретельного історико-мистецького дослідження.

Як бачимо, дослідження комплексу речей, які використовувалися у родинному побуті під час життя родини Галаганів – дозволяє не лише реконструювати деякі обставини родинної історії, але й зрозуміти логіку тих ментально-світоглядних та соціокультурних змін, що відбувалися у поведінці представників однієї соціальної верстви – козацької старшини, котра з початку змінила свій статус, переживши процес інкорпорації до лав імперського дворянства, а потім зникла з суспільних структур за часів нищення одного соціального устрою та формування на його уламках іншого. За цих умов лише речі, які з предмету побуту перетворилися у музейні артефакти, зберегли пам'ять не тільки про той етап у розвитку соціуму, коли були створені, але й набір родинних міфологем, завдяки чому можна сформувати різnobічне, неупереджене уявлення про життєдіяльність однієї родини у складі не лише своєї соціальної групи, але й суспільства загалом.

1. Копытофф И. Культурная биография вещей: товаризация как процесс //Социология вещей; под ред. В. Вахтангова. – М., 2006. – С. 137.
2. Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах спістолярної спадщини). – К., 2012. – С. 315.
3. Буряк Л. Повсяжденне життя козацької еліти Лівобережної України XVIII ст. крізь призму матеріального світу СОЦІУМ. – 2003. – Вип. 2 – С. 198.
4. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1908. – Т. 1: А – Д. – С. 221–225.
5. [Лазаревский А.] Галагановский фамильный архив //Киевская старина. – 1883. – Т. VII, ноябрь. – С. 461–462, 464–466.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. II, оп. 1, спр. 26059, арк. 2–5.
7. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. II, оп. 1, спр. 26066, арк. 25–30.
8. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. II, оп. 1, спр. 26067, арк. 31–36.
9. Буряк Л. Повсяжденне життя козацької еліти... – С. 199.
10. [Лазаревский А.] Галагановский фамильный архив. – С. 462.
11. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. II, оп. 1, спр. 26059, арк. 2.
12. [Галаган Г.П.] Род Галаганов //25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве /под ред. А. И. Степовича. – К., 1896. – С. 8.
13. Бордійяр Ж. Система вещей. – М., 2001. – С. 85.
14. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. II, оп. 1, спр. 26066, арк. 25зв.
15. [Лазаревский А.] Галагановский фамильный архив. – С. 464.
16. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. II, оп. 1, спр. 26066, арк. 25; спр. 26067, арк. 31зв.
17. Там само.
18. Дзюба О.М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. – С. 237.
19. Таирова-Яковлева Т. Повседневная жизнь, досуг и традиции казацкой элиты украинского гетманства. – СПб.. 2016. – С. 104.

Будзар М. Предмети домашнього вжитку родини Галаганів...

---

20. [Лазаревский А.] Галагановский фамильный архив. – С. 465.
21. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. II, оп. 1, спр. 26067, арк. 31–31зв.
22. Бех Л.В. Фарфор у побуті української еліти 18 ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/5183/1/doclad_bekh.pdf.
23. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. II, оп. 1, спр. 26066, арк. 28зв.; спр. 26067, арк. 32зв.
24. Косміна О. Вбрання української еліти XVII–XVIII ст. //СОІЦУМ. – 2015. – Вип. 11–12 – С. 198.
25. [Лазаревский А.] Галагановский фамильный архив. – С. 466.
26. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. II, оп. 1, спр. 26067, арк. 32.
27. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. II, оп. 1, спр. 26066, арк. 26зв.
28. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 1475, оп. 1, спр. 1276, 12 арк.
29. ЦДІАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1276, арк. 1, 2зв, 4.
30. Там само, арк. 5зв.–6.
31. Дзюба О.М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. – С. 320.
32. ЦДІАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1180, арк. 6зв.
33. ЦДІАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1276, арк. 1.
34. Лукомський Г. Сокиринці //Хроніка-2000. – 2005. – Вип. 63/64. – Ч. 2. – С. 203.
35. ЦДІАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1276, арк. 4зв.
36. Лукомський Г. Сокиринці //Хроніка-2000. – 2005. – Вип. 63/64. – Ч. 2. – С. 202.
37. ЦДІАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 1216, арк. 12–13.
38. [Галаган Г. П.] Род Галаганов. – С. 4.
39. Лукомський Г. Сокиринці //Хроніка-2000. – 2005. – Вип. 63/64. – Ч. 2. – С. 202.
40. Прилуцький краєзнавчий музей імені В.І. Маслова, од. зб.10 417.
41. Материалы для биографии Г.П. Галагана //Киевская старина. – 1898. – Т. 62.– № 7–9. – С. 203.
42. Лукомський Г. Сокиринці //Хроніка-2000. – 2005. – Вип. 63/64. – Ч. 2. – С. 204.
43. Степович А. На Галаганівщині літом 1927 р. //Україна. – 1929. – Кн. 1–2. – С. 84.
44. Аксаков И.С. Письма к родным. 1844–1848. – М., 1988. – С. 285.
45. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46104, арк. 3зв.
46. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46107, арк. 3зв.
47. ЦДІАК України, ф. 1475, оп. 1, спр. 344, арк. 5зв.
48. Лукомський Г. Сокиринці //Хроніка-2000. – 2005. – Вип. 63/64. – Ч. 2. – С. 203.
49. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р-5492, оп. 1, спр. 1420, арк. 10.
50. ДАЧО, ф. Р-5399, оп. 1, спр. 1, арк. 31.
51. ДАЧО, ф. Р-5399, оп. 1, спр. 1, арк. 31зв.
52. ДАЧО, ф. Р-5492, оп. 1, спр. 1511, арк. 165зв.
53. ДАЧО, ф. Р-5399, оп. 1, спр. 9, арк. 9.
54. ДАЧО, ф. Р-5492, оп. 1, спр. 1511, арк. 4.
55. ДАЧО, ф. Р-5492, оп. 1, спр. 1420, арк. 10зв.
56. ДАЧО, ф. Р-7687, оп. 1, спр. 2, арк. 67.
57. ДАЧО, ф. Р-5492, оп. 1, спр. 1420, арк. 10зв.
58. ДАЧО, ф. Р-5492, оп. 1, спр. 1511, арк. 39–53зв.
59. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. 243, спр. 982, арк. 1зв.
60. Степович А. На Галаганівщині літом 1927 р. – С. 86.
61. Лукомський Г. Сокиринці //Хроніка-2000. – 2005. – Вип. 63/64. – Ч. 2. – С. 206.
62. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. 243, спр. 111, арк. 394.
63. ДАЧО, ф. Р-5492, оп. 1, спр.1318, арк. 59.
64. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. 243, спр. 111, арк. 394зв.
65. Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського (далі – ЧІМ). Архів фондів, опис 647, інв. кн. № 1429.
66. Зайченко В.В. Вишивка козацької старшини XVII–XVIII століть. Техніки: за матеріалами колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського. – К., 2006. – 127 с.; Гончаренко В. Розповідь музеяного предмета. Підставка для книг //Скарбниця української культури: Зб. наук. праць. – Вип. 17. – Чернігів, 2016. – С. 54–55.
67. Лукомський Г. Сокиринці //Хроніка-2000. – 2005. – Вип. 63/64. – Ч. 2. – С. 221.
68. ЧІМ. – Інв. № И-5262.

ЗМІСТ

Колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського

Гончаренко В. Семенівська кераміка у зібранні Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського. Каталог	3
Тонких Н. Твори М.Л. Панька в колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського. Каталог	10

Краєзнавство

Ситий І. З історії інтропіаторства Лівобережної України XVII–XVIII століть	21
Трикашна Л. Пам'ять і примирення. Людські долі: Франц Йосипович Дюкіч	27

Доповіді та повідомлення наукової конференції «Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського: історія, колекції, співробітники»

Товстоляк Н. Музей українських старожитностей В.В. Тарновського в мемуарних джерелах XIX – першої половини ХХ століть	31
Петренко О. З останніх років життя В.В. Тарновського-молодшого (за спогадами родини Лазаревських)	37
Блакитний М. Документи про перебування в 1941–1944 роках музейних предметів Чернігівського історичного музею в евакуації в Оренбурзі	41
Бекетова В. Музеї Дніпропетровської області в роки Другої світової війни	67
Гриценко М. Образи України в живописній спадщині XIX – початку ХХI століть. Від колекції Чернігівського історичного музею до сучасного зібрання Чернігівського художнього музею	71
Плохута О. Графічні ілюстрації до «Слова о полку Ігоревім» у зібранні Сумського обласного художнього музею імені Никанора Онацького. Каталог	78
Сита Л. Матеріали із розкопок М.О. Макаренка в зібранні Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського	89
Будзар М. Предмети домашнього вжитку родини Галаганів: від палацової зали до музейної експозиції	102
Палатна С. Реліквії роду Безбородьків	113
Федевич Л. Українські старожитності з колекції Оскара Гансена у фондах Сумського обласного художнього музею імені Никанора Онацького	115
Березова С., Фрасинюк О. Вироби ніжинського майстра Давида Золотаря в колекції Музею історичних коштовностей України – філії Національного музею історії України . .	122
Березова С. Предмети з клеймами міста Чернігова в колекції Музею історичних коштовностей України	127
Ситий І. Дедикація яновельможному Іоанну Мазепі – шедевр українського друкарства . .	129
Юрченко Н. Реставрація та стилістичні особливості ікони «Богоматір Печерська з вибраними святими» з колекції Сумського художнього музею імені Никанора Онацького . .	138
Журавльова Т. «Космічна» колекція в зібранні Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського	141